

HRVATSKA POVIJEST I PANONSKA POVIJEST

Izvorni znanstveni rad

UDK 949.75

930.2(497.5)

Dr.sc. BRUNA KUNTIĆ-MAKVIĆ

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

I. Lučića 3

HR-10000 Zagreb

Pod "panonskom poviješću" autorica u ovome radu podrazumijeva staru povijest panonskog prostora. Odabranim primjerima iz djela hrvatskih povjesničara - latinista od humanizma do XIX. stoljeća pokazuje kako se u hrvatskoj historiografiji gledalo na moguće veze između antičkog i kasnijih razdoblja u panonskom prostoru, te kako su se hrvatski pisci pri tome odnosili prema ugarskoj povijesnoj građi i historiografskoj literaturi.

Štovanje klasične, osobito rimske starine od humanizma nadalje prisiljavalo je izobražene Europljane da iznađu i definiraju vezu između sadašnjeg vlastitog životnog okruženja i slavne klasične prošlosti.

Onima koji su živjeli na nekadašnjem prostoru Rimskoga Carstva nametalo se očigledno rješenje. Spomenička baština svjedočila je da je njihova postojbina svojedobno živjela na uzoran, klasični način. Stoga su humanistički znanstvenici takvih prostora s ljubavlju prionuli pronalaženju, prepoznavanju, opisivanju i istraživanju ostataka antičkih naselja, građevina i umjetnina i dali su im znatan prostor u svojim djelima. U pravilu im je stajalo na raspolaganju i klasično ime njihovoga kraja, preneseno u djelima antičkih pisaca. U latinističkom znanstvenom i književnom spisateljstvu europskoga novovjekovlja takva su se zemljopisna imena, posve prirodno, koristila kao organske sastavnice rječničkog fonda koji je potekao iz klasičnog fonda. Razumije se da je suvremena stvarnost nametala promjene u značenju takvih naziva. Gotovo da i nema klasičnoga pokrajinskog imena koje, u obnovljenoj europskoj latinštini novoga vijeka, nije poprimilo nov sadržaj, a i on se mijenjao.

Ime "Panonija" dobar je primjer za takvu sudbinu riječi. Promjene njegova značenja mogu se pratiti od staroga vijeka, kad grčki i rimski pisci pokazuju izvjesne nedoumice zbog sličnosti naziva Pannonia i Paeonia, preko najslavnije srednjovjekovne i novovjekovne upotrebe, kad se Panonijom podrazumijeva Ugarsko Kraljevstvo, pa

do modernog zemljopisnog naziva "Panonska ravnica". Između tih markantnih točaka u sudbini panonskoga imena tijekom tisućljeća nalazi se niz značenja što ih je ime Panonije poprimalo označavajući, primjerice, sedam različitih rimskih pokrajina, hrvatsku ranosrednjovjekovnu kneževinu, hrvatsku kraljevinu Slavoniju, slavonski zemljopisni prostor i dr.

Brižniji i sustavniji latinisti, osobito iz znanstveničkih redova, trudili su se u svojim tekstovima razlučivati kad klasične nazive upotrebljavaju sa starim, a kad sa suvremenim značenjem. No čak i tekst pisca s tako dobrim namjerama može današnjeg čitatelja, a osobito prevoditelja, postaviti pred ozbiljne probleme. Stalno valja prosuđivati gdje autor opisuje starovjekovne prilike, a gdje srednjovjekovne ili novovjekovne. Ako je riječ o srednjemu i novom vijeku, klasični naziv valja prevesti. Ako je riječ o antici, valja ga samo adaptirati u skladu s pravilima modernog jezika na koji se djelo prevodi.

To je točka gdje prevoditelj ne može dalje bez povjesničara. Samo onaj koji poznaje srednjovjekovne i novovjekovne prilike umjet će takav naziv protumačiti ispravno, u skladu s konkretnom situacijom u određenom vremenskom razdoblju. Da bi se pak razumjelo što pisci imaju na umu kad klasičnim zemljopisnim nazivljem opisuju antičke prilike, potrebno je uz antiku poznavati i povijest europske znanosti. Naime, mnogošto iz panonske povijesti, što se danas uči kao jednostavna činjenica, u doba latinističke historiografije tek se istraživalo.

Problem je bio i sam zemljopisni raspored i razgraničenje panonskih pokrajina Dioklecijanovog doba, a i ubikacija slavni naselja poput Savarije ili Murse, ili bar znatnih poput Andautonije. Stoljeća su protjecala, a da se takvi problemi nisu rješavali namjenskim terenskim istraživanjima. Koplja su se lomila u kabinetskim raspravama gdje je svaki autor ustrajao u svojem tumačenju, ponajviše temeljenom na djelima starih pisaca. U skladu s time, određeno se zemljopisno ime u njegovome djelu javljalo s onim značenjem koje mu je on pridavao. Kod čitanja i prijevoda valja, dakle, uzimati i to u obzir - a ne samo podrazumijevati onu identifikaciju kraja ili naselja koja se danas smatra ispravnom.¹

U korpusu hrvatske latinističke znanosti uočava se u tom pogledu znatna razlika između pisaca iz priobalja i pisaca iz unutrašnjosti. Uz kontinuitet gradova i drugih naselja na jadranskoj obali i sačuvaniju - zapravo, vidljiviju i pristupačniju - spomeničku ostavštinu iz antike, neka se znanja nikada nisu ni izgubila, a za eventualne se probleme nudilo rješenje u obilju prvorazredne izvorne građe. Uz to, drugačiji povijesni razvitak, društvo i gospodarstvo učinili su znanost u priobalnoj Hrvatskoj vrlo rano proširenom svjetovnom disciplinom, dok su u ravničarskoj unutrašnjosti njeni nositelji sve do početka XIX. stoljeća pretežno bili pojedinci duhovničkoga staleža. Učinak je svega toga da su se neki tipični problemi iz povijesti antičke Histrije i Dalmacije u hrvatskoj latinističkoj znanosti rješavali u XVI. i XVII. stoljeću, a za antičku su Panoniju analogni problemi razrješavani tek od izmaka XVII. st., a ponajviše u XVIII., pa i u XIX. stoljeću.²

Na tome su se poslu stekla odlična imena poput Pavla Rittera Vitezovića, Adama Baltazara Krčelića, Andrije Blaškovića, Matije Petra Katančića i dr. Korisno je podsjetiti da je, pri-

1 Npr. problem panonskih granica usp. prema KUNTIĆ-MAKVIĆ 1985., 132-133 s bilj. 6; ubikaciju Andautonije KATANČIĆ 1795, 120-144 suprotno od BLAŠKOVIĆ 1794. Usp. i prema KUNTIĆ-MAKVIĆ - ŠEGVIĆ 1992, 167. Za Katančićev prinos ubikaciji Murse u Osijek KATANČIĆ 1782., II. poglavlje. Usp. SRŠAN 1987., 357-365.

2 U predgovorima CIL III. doslovce su istu pohvalu za stručnost epigrafske objave dobili Hrvati Ivan Lučić (Trogiranin, djelo tiskano u Mlecima 1673. godine) i Matija Petar Katančić (Valpovčanin, djelo tiskano posmrtno u Budimu 1826. i 1827. godine). Za Lučića CIL III., T. I., 271-275 i str. XXVI-XXXII; za Katančića CIL III., 414. Usp. KUNTIĆ-MAKVIĆ - ŠEGVIĆ 1992., bilj. 1.

mjerice, tek Katančićevom raspravom o rimskom miljokazu 1782. godine presječena dvojba o tome gdje se nalazila antička Mursa, a da su se on i Andrija Blašković godinama, u nizu rasprava, nadasve zagriženo sporili o ubikaciji Andautonije. Obojica su se oslanjala na rimske ostatke, no Blašković se opredjeljivao za Stenjevec a Katančić za Ščitarjevo, oboje kod Zagreba. Može se smatrati da su tek istraživanja u ovome stoljeću konačno dala za pravo Katančiću.³

No, u ovoj se prilici ne bismo zadržavali na povijesti poznavanja antičkog zemljopisa panonskih pokrajina. Znanstvene nedoumice i rodoljubne zablude s toga područja uvijek je mogao konačno razriješiti sretan nalaz prvorazrednog izvora. Humanističkome idealu, međutim, nije dostajalo samo da se iskaže i definira antička spomenička baština neke moderne zemlje. Uostalom, veliki dijelovi Europe ne mogu se njome podičiti. Poželjno je bilo u modernim žiteljima Europe gledati potomke i nasljednike njenih starovjekovnih žitelja. Već prema tome gdje je tko obitavao, mogao je u klasičnoj starini potražiti narodne pretke prema jednome od tri temeljna modela:

- prastanovnici koji su se odlikovali kao plemeniti protivnici Grka i Rimljana, poput Makedonaca, Ilira, Gala, Iberaca ili Brita, da bi naposljetku postali državljanima Rimskoga Carstva;
- sami Grci i osobito Rimljani;
- narodi koji su se sukobljavali s Rimljanima i ostali nepodvlašćeni, ali u stalnome dodiru s njima. Uzoran su slučaj Germani, kojima su najvršniji Rimljani poput Cezara ili Tacita podijelili toliko pohvala da su učeni ljudi njemačkoga područja mogli njima bezgranično hraniti svoj ponos.⁴

Razumije se da su u potrazi za starovjekovnim korijenima činjenice iz doba seobe naroda dospjevale u drugi plan. Goti, Langobardi, pa i sami Franci bili su daleko jasnija i dokazivija sastavnica u etnogezi novovjekovnih Europljana, no za neko vrijeme ni približno tako privlačna kao stariji žitelji istih prostora. Premda, pred kraj klasične starine i dijelom smatrani njenim razoriteljima, ti su narodi ipak još nastupili kao protivnici starih Rimljana i napučili su područja klasičnoga Rimskoga Carstva.

U posve su se nepogodnom položaju prema antičkom idealu našli oni novovjekovni Europljani

3 Usp. prema bilj. 1.

4 Caes. Bell. Gall. VI, 21-24; Tac. Germ. passim.

za čije se narodne pretke znalo da su na klasične prostore došli još kasnije. U takvu su položaju i Hrvati i Ugri.

Ugarska predaja i ugarsko povjesništvo nalazili su tome ustuka brojeći u slijed narodne povijesti i Avare i Hune. Razorni pohodi Atilini prethodili su padu Zapadnog Carstva, a predaja o njima i o rimskoj obrani i na umjetničkoj je i na povjesničarskoj razini svjedočila o ratničkom junaštvu istočnjačkih konjanika još u antičko doba.⁵

U hrvatskoj predaji i hrvatskome povjesništvu pojavilo se drugačije rješenje. Tražila se veza između Hrvata i predrimskih stanovnika hrvatskoga povijesnog prostora, općenito nazvanih Ilirima. Razvilo se neznanstveno i neispravno učenje da su stari Iliri jezično i etnički identični novovjekovnome slavenskom stanovništvu Hrvatske. Kod različitih pisaca i u različito doba, sve do romantične verzije u XIX. stoljeću - tada već na hrvatskome jeziku - elaborirane su različite verzije ovoga učenja. Zapravo, ono je i danas u opticaju u hrvatskome paranznanstvenom spisateljstvu.⁶

Usporedo s tom karakterističnom zabludom od humanizma na ovamo u djelima se hrvatskih latinističkih historičara mogu pratiti mogo ispravnije i prihvatljivije analize i rješenja istoga povijesnog problema. No, što god da je koji od njih o tome mislio i dokazivao, u svom je latinskom tekstu prema običaju vremena koristio ilirsko i iliričko ime da bi imenovao Hrvate i Hrvatsku. To je i ishodište primjene ilirskoga imena na sve Slavene.⁷

Ovi su mehanizmi djelovali i kad su hrvatski latinisti pisali o klasičnoj Panoniji, uključujući njenu antičku spomeničku baštinu i klasičnu prošlost u hrvatsku narodnu povijest.

Evo kako je Matija Petar Katančić 1795. godine sažeo panonsku povijest i obrazložio hrvatstvo antičke Panonije: "Da bih ovoj raspravi dao završetak iz kojega će učeni čitaoci koji istinu pretpostavljaju naklonosti lako moći razbrati gdje je

5 Usp. npr. ranu verziju u Kepes Kronika - Chronicon pictum iz o. 1358. godine, te elaboriranu u skladu s renesansim zasadama kod BONFINIJA čije je djelo prvi puta tiskano 1549. godine.

6 Usp. KUNTIĆ-MAKVIĆ 1984., 1995. - za sadašnjost osobito str. 70 i bilj. 31., te 1996.

7 Usp. radove iz prethodne bilješke, osob. KUNTIĆ-MAKVIĆ 1996.

stara domovina Hrvata, zakoračit ću od Rimljana do vremena Konstantina Porfirogeneta i začas ću Panonce preobraziti u Hrvate. U ovoj su zemlji Rimljani kao domoroce zatekli Panonce, mnogobrojan narod. Niti jedan stari pisac nikada nije ni pomislio da bi oni ovdje bili pridošlice. Panonija i njeni domoroci ostali su ovdje pod Gotima, Gepidima, Langobardima, Avarima i Francima. Nijedni od njih nisu držali čitavu pokrajinu u onim granicama koje je imala pod Rimljanima. Svi su ti barbarski narodi došli odavde ili odande, dijelom su odmiljeli drugo, dijelom su ovdje razbijeni i sasječeni, izuzevši možebiti nekolicinu koja je kasnije morala poprimiti običaje i jezik domorodaca. Pošto su pridošlice raspršeni i zatrti, odjednom se u brojnim ilirskim pokrajinama pojaviše samo Iliri, samo Hrvati. Zar ćemo smatrati da je tako rasprostranjen narod izniknuo za vladavine jednog jedinog Heraklija, preko noći - poput gljive? Uistinu, kome su se ikad svidjela takva domišljanja, taj pokazuje prije pjesničku negoli povjesničarsku ćud, odvažujući se da osniva nove svjetove i nove narode."⁸

Iz takvoga uvjerenja poteklo je i Katančićevo tumačenje latinskog imena Siska. "No što učiniti s oblikom "Siscia"? Ja kažem ovako: "susek" i "sused" starim je Hrvatima značilo - a nekima i danas znači - vicinus, pučki "sused". Prvi za kojega znamo da je spomenuo ime grada - Strabon - napisao je Syskia. ... Poznato je pak iz gramatičkih pravila da su stari Grci izgovarali ipsilon ondje gdje Francuzi -u- i Mađari - -. Stoga ćeš opaziti da mnogi iz puka koji se čvrsto drži predaje i danas izgovaraju "pučko -u-", npr. "k me" mj. "kume", "k k r za" mj. "kukuruza" i još mnogo toga jednako se tako izgovara, osobito u Posavaca i Zagoraca. Naši su se iz prijateljstva nazivali susjedima - a tako i danas čine - ponajprije kad se savjetuju na javnim skupovima ili se u bojnemu redu uzajamno sokole protiv neprijatelja. Rimljani su zbog toga shvatili da su takve riječi vlastita imena, te su ih nadijevali radovima i narodima."⁹ Ukratko, Katančić smatra da je klasična Siskija isto što i "Susjedstvo" i iskreno se zalaže za takvo tumačenje. Ne smijemo pri tom zaboraviti da je, sve usporedno s takvim zastranjenjima, isti Katančić dao stvaran i golem doprinos razvitku povijesnih znanosti u Hrvata i Mađara, znatno unaprijedivši epigrafiju antičkoga Podunavlja.¹⁰

8 KATANČIĆ 1795,25.

9 KATANČIĆ 1795,160.

10 Usp. prema bilj. 2

I on i znanstvenici drugačijih gledanja obilno su u svom radu koristili stariju hrvatsku i ugarsku literaturu o povijesti antičke Panonije. Imena starijih kolega pisaca spominju u tekstu i uvršćuju ih u popratne bilješke, često polemizirajući s njihovim tezama. Lako je uspostaviti popis djela koja su bila u opticaju i utvrditi koliko se iz njih preuzimalo, a u čemu su im se hrvatski pisci suprotstavljali. Repertoar je zaokružen, počinjući od srednjovjekovnih kronika, nastavljajući se talijanskim pridošlicom Bonfinijem, velikim piscem ugarske povijesti iz XV. st., te povjesničarima i specijalistima pomoćnih povijesnih znanosti poput Katone, Praya, Salagyja, Timona i drugih. Pisci prate suvremenu, također latinističku, produkciju Ugarske i reagiraju na posve nova djela.¹¹ U tim je dijelovima njihovih tekstova ponekad vrlo očigledno što ih je u prilikama njihova doba tjeralo da inzistiraju na slavenstvu starovjekovnih Ilira i na pradavnome starosjedilaštvu Hrvata u Panoniji. Poslušajmo opet Katančića:

“Mi Iliri koji stanujemo u Ugarskoj osim materijeg jezika govorimo latinski, mađarski i njemački kao najvažnije jezike u zemlji, da ne spominjem ostale, manjih naroda. Pa ipak mislim da takva Ilira nitko zdrave pameti neće smatrati rođenim Latinom, Mađarem ili Nijemcem. Od majki smo upili jedinstven jezik koji ni u kojem narodu - osobito većem, kao što su Iliri - nije mogla niti izmijeniti, a kamoli ukloniti niti mijena vremena, niti ikakva vlast.”¹²

Nema sumnje da se povijest stare Panonije u hrvatskoj latinističkoj historiografiji pisala pod pritiskom novovjekovnih prilika. No usporedo s time, pa čak i u radu povjesničara koji su tome najviše podlegli, prikupljali su se valjani povijesni podaci o antičkoj Panoniji i unaprijeđivalo se znanje o njenoj povijesti.

U odmaklome XIX. stoljeću Ljudevit Gaj je dođuše u popularno pisanom “Dogodovštini Ilirije Velike” još smatrao prikladnim da čitateljstvu ponudi hrvatska tumačenja za stara ilirska imena (Teuta - Teta; Glaukija - Glavica; Skerdilaida - Srdovlad). No, zagrebački je gimnazijski profesor Šimun Čučić već na početku toga stoljeća u okviru

nacionalne povijesti službeno podučavao svoje učenike o antičkoj Panoniji prije dolaska Hrvata, smatrajući to uvodnim znanjem neophodnim da bi se mogla učiti hrvatska povijest u užem smislu riječi.¹³

Takvo mjesto i takva obrada u školskoj nastavi najbolje pokazuje da je panonska povijest i trudom hrvatskih povjesničara latinista zapremila prikladno mjesto u hrvatskoj povijesti.

11 Primjerice, za KATANČIĆEVU literaturu 1795. usp. KUNTIĆ-MAKVIĆ - ŠEGVIĆ 1992., str. 165-168 i Prilog 1.; za KATANČIĆEVU literaturu 1798. usp. KUNTIĆ-MAKVIĆ 1995., 67-70 s bilj. 19-32.

12 KATANČIĆ 1798., 287.

13 GAJ 1846, § 4, str. 29; § 5, str. 31 i 32; § 6, str. 33 Glaukija = Glavica; § 1, str 35 - 37 Teuta = Teta, Skerdilaida = Sardovlad. Izvor je takvih tumačenja za Katančića i za Gaja Dubrovčanin Sebastijan SLADE 1754. Usp. KATANČIĆ 1798., 131.

ČUČIĆ 1811. - usp. kod FANCEV 1933, str. XXX., XLII. i XLIII. te Prilog 14. na str. 55-59. KUNTIĆ - KUNTIĆ-MAKVIĆ 1990, 86-87, 106 i Prilog II. A.

LITERATURA

- BLAŠKOVIĆ 1794.: *Andreae Blaskovich de Blaskovecz Presbyteri Historia universalis Illyrici T. III., Ab ultima et gentis et nominis memoria, Dissertatio VIII: Vetustas, eminentia, discrimen et fines Pannoniae Saviae; Praesidium Pannoniae series.* Typis episcopalibus, Zagrabiae 1794.
- BONFINI: Antonii BONFINII *Rerum Ungaricarum decades quattuor cum dimidia*, Vechel - Marn, Hannover 1606.
- Caes. Bell. Gall. Cai Iulii Caesaris *Commentarii T. I., Commentarii de bello Gallico*, B. KUEBLER, Teubner, Leipzig 1893.
- CIL III.: *Corpus inscriptionum Latinarum III., Vol. 1. i 2.; Suppl. Vol. 1. i 2.,*
- Th. MOMMSEN i dr., Berlin od 1873.
- ČUČIĆ 1811.: *Positiones ex scientiis primi cursus philosophici e praelectionibus ... Sionis Csucsich, presbyteri secularis Dioecesis Crisiensis,*
- A(rtium) L(iberalium) et Philosophiae doctoris, Log(icae) Metaph(ysicae) et Ethicae prof(essoris) regii p(ublici) o(rdinis) ac una historiarum et Linguae Graecae p(rofessoris) t(emporarii) supplentis. Zagrabiae, Typis Novoszelianis ... 1811.
- FANCEV 1933.: Franjo FANCEV, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, Građa za povijest književnosti hrvatske XII, JAZU, Zagreb 1933.*
- GAJ 1846. : Ljudevit GAJ, *Dogodovština Ilirije Velike, rukopis u Rijetkostima NSB u Zagrebu sign. R - 4701*
- KATANČIĆ 1782. : *Dissertatio de columna milliararia ad Eszekum reperta quam petrus KATANCIUS Pannonius o(rdinis) S(ancti) Francisci scholarum humaniorum professor p(ublici) o(rdinis) conscripsit. Eszeki Typis Ioann. Mart. Diwalt 1782.*
- KATANČIĆ 1795.: *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum in quo de origine lingua et literatura Croatorum, simul de Sisciae Andautonii Nevioduni Petovionis urbium in Pannonia olim celebrium et his interiectarum via militari mansionum situ disseritur, auctore Math. Petro Katancsich.... , Typis episcopalibus, Zagrabiae 1795.*
- KATANČIĆ 1798.: *De Istro eiusque adcolis commentatio in qua autochtones Illyrii ex genere Thracio, advenae item apud Illyrios a primis rerumpublicarum temporibus ad nos-tram usque aetatem praesertim quod originem, linguam et literaturam eorundem spectat deducuntur auctore Mathia Petro KATANCSICH Pannonio... Typis Regiae Universitatis Pestinensis, Budae 1798.*
- Kepes Kronika: *Kepes Kronika - Chronicon pictum*, B. DERCSÉNY - K. CSAPODINE-GARDONY - L. MEZEY - L. GEREB, I. II., Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest 1964.
- KUNTIĆ - KUNTIĆ-MAKVIĆ 1990.: *Nastava povijesti na zagrebačkoj Akademiji u prvoj polovini XIX. stoljeća prema tiskanim pitanjima za javne ispite, Studia classica I., Studia classica u Hrvatskoj 1607-1987., Radovi L&G XI, Zagreb 1990., 83-135*
- KUNTIĆ-MAKVIĆ 1984.: *Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII stoljeća, Živa antika 34/1984(1-2), 155-164.*
- KUNTIĆ-MAKVIĆ 1985.: *Bruna Kuntić-Makvić, Kako je Ivan Lučić prikazao dolazak Slavena u djelu De Regno Dalmatiae et Croatiae, HZ XXXVIII(1)/1985., 131-136*
- KUNTIĆ-MAKVIĆ 1995. : *Podrijetlo Hrvata prema Matiji Petru Katančiću u njegovu opisu Podunavlja (Budim 1798.), Etnogeneza Hrvata, ur. N. BUDAK, Nakladni zavod MH, Zagreb 1995., 62-72 i 202-205*
- KUNTIĆ-MAKVIĆ 1996.: *O povijesti uporabe ilirskog nazivlja, Spomenica Ljube Bobana, Zavod za hrvatsku povijest FF u Zagrebu, Zagreb 1996., 133-143.*
- KUNTIĆ-MAKVIĆ - ŠEGVIĆ 1992.: *Katančićev opis Siscije, Opuscula archaeologica 16/1992, 165-181*
- SLADIĆ 1754. : *De Illyricae linguae vetustate et amplitudine dissertatio historico - cronologico -critica auctore F. Sebastiano DOLCI a Ragusio... Apud Franciscum Storti, Venetiis 1754.*
- SRŠAN 1987.: *Stjepan SRŠAN, Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančića, I. dio, Osječki zbornik XVIII/XIX, Osijek 1987., 349-373*
- SRŠAN 1989.: *Stjepan SRŠAN, Rasprava o rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka od Petra Katančića, I. dio, Osječki zbornik XX/1989., 299-318.*